

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מלשון ביאליק באיגרותיו

ייחודה של לשון מכתבים בכך, שהיא עומדת על הגבול בין לשון ספרותית ובין לשון מדוברת. מלבד מחקר אחד של בניאל ב"לשוננו" לא זכתה לשונן של איגרות ביאליק למחקר למרות העניין הרב הצפון בהן. לשונן החיה והתוססת של ביאליק באה לידי ביטוי מיוחד באיגרותיו, ומתוכן יכולים אנו להיווכח, שלפני 80 שנה כבר כתבו עברית בסגנון חי. מתוך כלל הבעיות, המתעוררות עם הקריאה באיגרות ביאליק, נעמוד על כמה סעיפים בלבד. נתחיל בעניין פתגמים וביטויים. כאלה העניק ביאליק מידו הברוכה בכל פינה ופינה, וכמובן, גם איגרותיו מלאות מהם. על אדם המדבר דברים בטלים, אומר ביאליק: "מדבר מתוך כפתור המכנסיים"; על אדם ממורמר: "מלא טענות כרימון" (ג, קטז, על דרך: "מלאים מצוות כרמון"); "אין שדכנות למפרע" (ג, סה) במובן: אי אפשר לשדך אנשים, שחיו בעבר וכבר מתו (המדובר שם ביהודית ובמתתיהו); "החסר פרושים הוא התלמוד"? (ג, קצא), על דרך הפסוק "חסר משוגעים אני" (יושם לב לתוספת ה"א השאלה, שאינה במקרא¹). על הצורך בהשגות דברים כתובים אומר ביאליק (ג, טו): "נוח לך

1. [גם באגדה "דוד והמשוגע" ביאליק כותב: החסר משוגעים אני כי הבאתם את־זה להשתגע עלי? (כל כתיב ח"נ ביאליק, תלאביב, תשי"ד, עמ' רפח).]

ולספרך שיששה עוד מעט ויצא מתוקן משננהג בו מנהג
 חיפזון ויצא סנדל". בדרך כלל צורתם של משפטים כאלה
 בתלמוד היא "נוח לו לאדם ש... ואל", אך כאן: "נוח לך
 ש... מ...". פתגם, שיש בו תוספת קטנה וגם עניין של
 דיוק, הוא: "אין אדם נתפס על צערו הכפול" (ג, כ); בב"ב
 טז ע"ב נאמר "אין אדם נתפס בשעת צערו", ורגילים
 לומר, שפתגם זה שונה קצת בפי העם מ"בשעת" ל"על" (כך
 אצל טביוב). אולם עפ"י הוצאת התלמוד בתרגום עברי
 מתברר, כי הנוסח הנכון והמדויק הוא רק "על צערו", וכך
 ברש"י, ברבנו גרשם ובעין יעקב. נסיים סעיף זה בפתגם
 ציוני (ג, מה): "יפים יסורי הקיום בארץ זו מתענוגי העולם
 כולו" — על דרך האמרה שבפרקי אבות: "יפה שעה אחת
 בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא".
 נעבור לעניינים של שימוש הלשון. ה"א הידיעה
 מצויה אצל ביאליק לפני בינוני עם כינויים, דרך משל (ג,
 יא): "והנני הנאנק דומם על צוארך והמחבבק ומנשקך
 בדמעות". ראוי לציון, שאין ה"א הידיעה חוזרת לפני מנשקך.
 כך גם במקום אחר (ג, מז): "המכבדך ומוקיר את פעלך".
 ואפילו בתוך צירוף של שני שמות-עצם יש שאין ה"א הידיעה
 חוזרת (ג, קכט): "הסופר ופדגוג הידוע". במקרא מוצאים אנו:
 "המוציא והמביא" (ש"ב ה, ב); "המוציא אתכם מארץ מצרים
 והפודך מבית עבדים" (דברים יג, ו).

בסוגיה זו כדאי להזכיר גם את ענין ה"א הידיעה
 בשם-תואר שאחרי שם פרטי: "אונגרפלד היקר"
 (ה, רסז), "חנה היקרה" (ג, רנ; ה, קס), "בורלא היקר"
 (ה, פב), "פיכמן היקר" (ה, כ) ועוד כהנה וכהנה. אולם מצוי

גם בלי ה"א הידיעה, כגון: "מאני חביבה" (ג, ט), "אילה יקרה" (ג, קמ), "מר לחובר יקר" (ג, קכ).

בעיה מעניינת היא, מה יהא מינם של שמות כלליים, המשמשים כשמות פרטיים לחברה, למוסד, לעיתון וכדומה. בימינו, דרך משל, היש לומר: "הסנה" מודיעה — מפני שהכוונה לחברת "הסנה", או: "הסנה" מודיע, על פי מינו של השם סנה, או מפני שאף אפשר לומר, שהכוונה למוסד "הסנה". מובן, שלא יעלה על דעת איש לומר: "הארץ" כותבת, כשהכוונה לאותו עיתון. ביאליק מעדיף לגבי השם של הוצאת הספרים "דביר" את מין הזכר, כגון: "אי אפשר ל'דביר' לקבל על עצמו הוצאה זו... לפי שהוא מטופל..." (ג, כג); או: "שכר הסופרים משלם 'דביר'... 15% מהמחיר הקצוב" (ג, ח), ועוד רבים. דוגמה אחת יש בלשון נקבה (ג, טו): "ראוי אפוא לך להפוך בזכות 'דביר' ולא למצות עמה את הדין".

נטייה של שמות פרטיים אנו מוצאים קודם כול בהקדשה הידועה לרבניצקי: "בפרדסך צפצפה צפורי ראשונה" — והכוונה, כמובן, לקובץ "הפרדס" ולשיר "אל הצפור". וכן באיגרות: "מרחף אני עכשיו ב'עולמך'" (ג, קלו) — והכוונה היא לספר הזיכרונות "עולמי". כך מוצאים אנו "אביבך" (א, פז) וגם צורת הרבים "הקורחים" (ג, קסז) — ריכוי של קורח. חביבה על ביאליק תוספת יו"ד היחס לשם רשב"ג: "החומר הרשב"גי" (ג, נא), "שירים רשב"גיים" (ג, נה). נטיית שם פרטי של אדם מוצאים אנו בדברי ביאליק לפרישמן: "דויד וידידי" (ב, קעז).

גם נטיית שמות לועזיים רגילה (ויותר מצויה היא

אצל ברנר). ביאליק כותב (ג, פח): "למסור את אדריסתי",
 "קלישאותיהם מוכנות כבר בידינו" (ג, צה),
 "קפריזיהם" (ג, קי), "רומנך" (ג, רנו). ולעומת זאת: "קבלתי
 את האטלס שלכם" (ג, פו).

בעיה מעניינת היא שימוש גוף שלישי ושני בפנייה
 של כבוד. ביאליק כותב באחת איגרותיו בפנייה אל מקבל
 האיגרת: "נוכל לתת לו" (ג, יט), אך בהמשך המכתב הכול
 בגוף שני. במכתב אחר הכול בנסתר (ג, כב): "ראיתי כי
 עבודתו... היא עבודה חשובה... מן הראוי שכב' יעתיק"
 וכו'. אבל במכתב אחר יש שוב המעבר מגוף שלישי לשני:
 "מכתבו וחות דעתו... שמחוני מאד. אם אתה... ברכת
 את עמלנו — לא יגענו לריק" (ג, לז). "כיו"ב: "מכתבו...
 הניח במקצת את דעתי... ואני מביע לך בזה את תודתי"
 (ג, סב). כבר מצאנו כזאת בבראשית מד, בפסוקים יט, כא:
 "אדוני שאל... ותאמר אל עבדיך".

נסיים בדיון על נושא המקיף למעשה את הלשון
 העברית על כל שכבותיה, הלא הוא העניין של פותבה או
 פותבת, מזהירה או מזהרת וכדומה. על נושא זה וכן על יתר
 הסעיפים שנידונו כאן, כתב אבי, יצחק אבינרי, בספריו, אם
 ב"היכל רש"י" ואם ב"יד הלשון". הדוגמאות, שאספתי
 מאיגרות ביאליק, כולן בבניין הפעיל; ניסיתי לעשות חלוקה
 מבחינה תחבירית, אם הצורה משמשת כלואי או כנשוא.
 כנשוא מצויה יותר הצורה הסגולית: "המנגינה מתאמת"
 (ג, לז), "מערכת 'עדן' מזמנת" (ג, מז), "לא השפעת
 מכרעת" (ג, מז), "עד כמה שיד חבר כמוך מגעת" (ג, עג),
 "דעתי, על כל פנים, מכרעת כלפי...". (ג, צד), "אחרי

ככלות הכל מתחלת שוב סדרה חדשה" (ג, קו). בתור
 לוואי מצויות שתי הצורות: "הבנה מספקת" (ג, נ),
 "סבה מספקת" (ג, נו); אבל גם: "ביאת כח מאימה",
 "השגחתה המכריעה" (ג, נד).

בעבודה מאלפת בנושא זה, שעשתה תלמידתי
 באוניברסיטה בר אילן, הגב' הדסה לזניש, מובאות דוגמאות,
 ששתי הצורות כרוכות בהן יחד. למשל: "הן לא ככנף רננים
 נתפשת, מתמלטה לחופש ברננה" (בשיר "בשדה").
 לא זו אף זו: מלה אחת מופיעה בשתי צורותיה: "צפור
 נחמדה", ולעומתה: "צפורה נחמדת"; "שטה עומדה
 שם עתיקה", ולעומתה: "והנה נפשי עומדת שם דומם";
 "עלי קרן הזהב ועלי דמעה מזהירה", ולעומת זאת: "אז
 הקרן ההיא בדמעתנו תהי נא מזהרת". — וסיבות מובהקות
 לדבר; מניעת חריזה ("צפורה נחמדה") והמשקל, שהרי
 דוגמאות אלה לקוחות מן השירה.